स्नेहस्य दुःखमूलत्वम्। यथा—
"यत्र स्नेहो भयं तत्र स्नेहो दुःखस्य भाजनम्।
स्नेहमूलानि दुःखानि तस्मिंस्त्यक्ते महत् सुखम्॥"
इति गारुडे। ११३। ५८॥
तैलादिरसभेदः। इति मेदिनी॥ (यथा, माघः। २। ८५।
"मृदुव्यवहितं तेजो भोक्तुमर्थान् प्रकल्पते।
प्रदीपः स्नेहमादत्ते दशयाभ्यन्तरस्थया॥"
यथा च मनुः। ५। २४।
"यत्किञ्चित् स्नेहसंयुक्तं भोक्ष्यं भोज्यमगर्हितम्।
तत् पर्य्युषितमप्याद्यं हविःशेषञ्च यद्भवेत्॥")
न्यायमते गुणविशेषः। जलीयपरमाणावयं नित्यः। अन्यत्र त्वनित्यः। तैलादावस्य प्रकर्षो वर्त्तते अतस्तेषां दाहो भवति यथा,—
"स्नेहो जलेऽणौ नित्योऽयमनित्योऽवयविन्यसौ।
तैलान्तरे तत्प्रकर्षात् दहनस्यानुकूलता॥"
इति भाषापरिच्छेदः॥

स्नेहनं, क्ली, (स्निह्यत्यनेनेति। स्निह+ल्युट्।) तैलमर्द्दनम्। तत्पर्य्यायः। स्नेहः २ स्निग्धता ३ म्रक्षणम् ४ म्रक्षः ५ अभ्यङ्गः ६ अभ्यञ्जनम् ७। इति राजनिर्घण्टः॥ (स्नेहयतीति। स्निह+णिच्+ल्युः। स्निग्धकारिणि, त्रि। यथा, सुश्रुते। १। ४५।
"घृतं सौम्यं शीतवीर्य्यं मृदुमधुरमल्पाभिष्यन्दि स्नेहनमिति॥")

स्नेहप्रियः, पुं, (स्नेहः प्रियो यस्य।) प्रदीपः। इति हेमचन्द्रः॥ तैलादिप्रिये, त्रि॥

स्नेहबीजः, पुं, (स्नेहयुक्तानि बीजानि यस्य।) पियालवृक्षः। इति राजनिर्घण्टः॥ स्नेहकारणे, क्ली॥

स्नेहभूः, पुं, (स्नेहात् भूरुत्पत्तिर्यस्य।) श्लेष्मा। इति हेमचन्द्रः॥ (स्नेहा भूरिति।) स्निग्धभूमौ, स्त्री॥ (स्नेहान्विता भूर्यस्येति स्निग्धभूमिविशिष्टे, त्रि॥)

स्नेहरङ्गः, पुं, (स्नेहेन रज्यते इति। रञ्ज+घञ्।) तिलः। इति शब्दरत्नावली॥

स्नेहवती, स्त्री, (स्नेहोऽस्या अस्तीति। स्नेह+मतुप्। मस्य वः। ङीप्।) मेदा। इति राजनिर्घण्टः॥ (तैलादिरसविशिष्टे प्रीतिविशिष्टे च त्रि। यथा, मार्कण्डेये। २३। ७७।
"एवमुक्तौ ततस्तेन पित्रा स्नेहवता तु तौ।
गत्वा तस्य पुरं सख्यू रेमाते तेन धीमता॥")

स्नेहवस्तिः, स्त्री, (स्नेहस्य वस्तिः।) अनुवासनविस्तः। तैलपिच्किरी इति भाषा। यथा,—
"वस्तिर्द्विधानुवासाख्यो निरूहश्च ततः परः।
यः स्नेहैर्दीयते स स्यादनुवासननामकः॥"
इति भावप्रकाशः॥
एतद्विवरणं वस्तिशब्दे द्रष्टव्यम्॥

स्नेहविद्धं, क्ली, (स्नेहेन विद्धम्।) देवदारु। इति जटाधरः॥

स्नेहा, [न्] पुं, (स्निह्यतीति। स्निह+"श्वन्नुक्षन् पूषन्निति।" उणा० १। १५८। इति कनिन्प्रत्ययेन साधुः।) रोगविशेषः। इत्युणादिकोषः॥ बन्धुः। चन्द्रः। इति सिद्धान्तकौमुद्यामुणादिवृत्तिः॥

स्नेहाशः, पुं, (स्नेहमश्नातीति। अश भोजने+अण्।) प्रदीपः। इति त्रिकाण्डशेषः॥

स्नेहितः, पुं, (स्नेहोऽस्य जातः। स्नेह+इतच्।) बन्धुः। स्नेहयुक्ते, त्रि॥

स्नेही, [न्] पुं, (स्नेहोऽस्यास्तीति। इनिः।) वयस्यः। इति त्रिकाण्डशेषः॥ चित्रकरः। इति केचित्॥ स्नेहयुक्ते, त्रि॥

स्नेहुः, पुं, (स्निह्यतीति। स्निह+"शॄस्वृस्निहीति।" उणा० १। ११। इति उः।) रोगभेदः। इत्युणादिकोषः॥ चन्द्रः। इति सिद्धान्तकौमुद्यामुणादिवृत्तिः॥

स्पद, इ ङ ईषत्कम्पे। इति कविकल्पद्रुमः॥ (भ्वा०-आत्म०-अक०-सेट्।) इ, स्पन्द्यते। ङ, स्पन्दते चक्षुः। पस्पन्दे। काशे स्पन्द कुशे स्पन्द स्पन्दत्वं शत्रुमस्तके। इत्यादौ गणकृतानित्यत्वमिति रमानाथः। वस्तुतस्तु स्पन्दते स्पन्दः पचादित्वादन् ततः स्पन्द इवाचरति इति क्वौ सिद्धिः। इति दुर्गादासः॥

स्पन्दः, पुं, (स्पन्द+घञ्।) प्रस्फुरणम्। ईषत्कम्पनम्। यथा,—
"चक्षुःस्पन्दं भुजस्पन्दं तथा दुःस्वप्नदर्शनम्।
शत्रूणाञ्च समुत्थानमश्वत्थ शमयाशु मे।
अश्वत्थरूपो भगवान् प्रीयतां मे जनार्द्दनः॥"
इति मलमासतत्त्वम्॥ * ॥
अङ्गविस्फुरणे शुभाशुभफलं यथा,—
मनुरुवाच।
"ब्रूहि मे त्वं निमित्तानि अशुभानि शुभानि च।
सर्व्वधर्म्मभृतां श्रेष्ठ! त्वं हि धर्म्मविदुच्यसे॥
मत्स्य उवाच।
अङ्गदक्षिणभागे तु शस्तं प्रस्फुरणं भवेत्।
अप्रशस्तं यथा वामे पृष्ठस्य हृदयस्य च॥
मनुरुवाच।
अङ्गानां स्पन्दनञ्चैव शुभाशुभविचेष्टितम्।
तन्मे विस्तरतो ब्रूहि येन स्युस्तद्विदो भुवि॥
मत्स्य उवाच।
पृथ्वीलाभो भवेत् मूर्द्ध्नि ललाटे रविनन्दन!।
स्थानं विवृद्धिमायाति भ्रूनसोः प्रियसङ्गमः॥
भृत्यलब्धिश्चाक्षिदेशे दृगुपान्ते धनागमः।
उत्कण्ठोपगमो मध्ये दृष्टं राजन्! विचक्षणैः॥
दृग्बन्धने सङ्गरे च जयं शीघ्रमवाप्नुयात्।
योषिल्लाभोऽपाङ्गदेशे श्रवणान्ते प्रिया श्रुतिः॥
नासिकायां प्रीतिसौख्यं प्रियाप्तिरधरोष्ठयोः।
कण्ठे तु भोगलाभः स्यात् भोगवृद्धिरथांसयोः॥
सुहृत्स्नेहश्च बाहुभ्यां हस्ते चैव धनागमः।
पृष्ठे पराजयो योधे जयो वक्षःस्थले भवेत्॥
कुक्षिभ्यां प्रीतिरुद्दिष्टा स्त्रियाः प्रजननं स्तने।
स्थानभ्रंशो नाभिदेशे अन्त्रे चैव धनागमः॥
जानुसन्धौ परैः सन्धिर्बलवद्भिर्भवेन्नृप!।
दिशैकदेशनाशोऽथ जङ्घाभ्यां रविनन्दन!॥
उत्तमं स्थानमाप्नोति पद्भ्यां प्रस्फुरणान्नृप!।
सलाभश्चाध्वगमनं भवेत् पदतले नृप!॥
लाञ्छनं पिटकञ्चैव ज्ञेयं प्रस्फुरणं तथा।
विपर्य्ययेन विहितं सर्वं स्त्रीणां विपर्य्ययम्॥
दक्षिणेऽपि प्रशस्तेऽङ्गे प्रशस्तं स्याद्विशेषतः।
अप्रशस्तं तथा वामे त्वप्रशस्तं विशेषतः॥
अतोऽन्यथासिद्धिरजल्पनात्तु
फलस्य शस्तस्य च निन्दितस्य।
अनिष्टचिह्नोपगमे द्विजानां
कार्य्यं सुवर्णेन च तर्पणं स्यात्॥"
इति मात्स्ये यात्रानिमित्तदेहस्पन्दनं नाम २४१। ३—१४॥

स्पन्दनं, क्ली, (स्पन्द+ल्युट्।) प्रस्फुरणम्। ईषत्कम्पनम्। (यथा, याज्ञवल्क्यः। १। ११।
"गर्भाधानमृतौ पुंसःसवनं स्पन्दनात् पुरा।
षष्ठेऽष्टमे वा सीमन्तो मास्येते जातकर्म्म च॥")

स्परिता, [ऋ] त्रि, दुःखकारणम्। तच्च शत्रुदुर्जनरोगादि। इति केचित्॥

स्परिशः, पुं, स्पर्शः। इति केचित्॥

स्पर्द्ध, ङ संहर्षे। इति कविकल्पद्रुमः॥ (भ्वा०-आत्म०-सक०-सेट्।) संहर्षः परिभवेच्छा। इति वोपदेवः॥ ङ, स्पर्द्धते बलिनं बली। पस्पर्द्धे। इति दुर्गादासः॥

स्पर्द्धा, स्त्री, (स्पर्द्ध+भिदादित्वादङ्। टाप्।) संहर्षः। (यथा, महाभारते। १। २१। १७।
"महानदीभिर्बह्वीभिः स्पर्द्धयेव सहस्रशः।
अभिसार्य्यमाणमनिशं ददृशाते महार्णवम्॥")
क्रमसमुन्नतिः। साम्यम्। इति मेदिनी॥

स्पर्श, क ङ ग्रहणे। श्लेषे। इति कविकल्पद्रुमः॥ (चुरा०-आत्म०-सक०-सेट्।) क ङ, स्पर्शयते। इति दुर्गादासः॥

स्पर्शः, पुं, (स्पृश स्पर्शने, स्पर्श ग्रहणे वा+घञ्।) रुजा। दानम्। स्पर्शनम्। (यथा, उत्तररामचरिते। १ अङ्के।
"विनिश्चेतुं शक्यो न सुखमिति वा दुःखमिति वा
प्रमोहो निद्रा वा किमु विषविसर्पः किमु मदः।
तव स्पर्शे स्पर्शे मम हि परिमूढेन्द्रियगणो
विकारश्चैतन्यं भ्रमयति च संमीलयति च॥")
स्पर्शकः। सम्परायः। प्रणिधिः। इति मेदिनी॥ उपतप्ता। इत्यमरः। ३। २। १४॥ वर्गाक्षरम्। इति हेमचन्द्रः॥ (यथा, भागवते। २। ९। ६।
"स चिन्तयन् द्व्यक्षरमेकदाम्भ-
स्युपाशृणोत् द्विर्गदितं वचो विभुः।
स्पर्शेषु यत् षोड़शमेकविंशं
निष्किञ्चनानां नृप! यद्धनं विदुः॥")
वायुः। इति केचित्॥ कामिनां बन्धभेदः। इति शब्दरत्नावली॥ कादिवर्गपञ्चकम्। यथा,—
"स्पर्शस्तस्याभवज्जीवः स्वरो देह उदाहृतः॥"
इति श्रीभागवते ३ स्कन्धे १२ अध्यायः॥
स्पर्शः कादिवर्गपञ्चकम्। इति तट्टीकायां श्रीधरस्वामी॥ न्यायमते त्वगिन्द्रियग्राह्यगुण-